

Na czym polega bilans cieplny?

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film samouczek](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Na czym polega bilans cieplny?

Czy to nie ciekawe?

Jeśli zetkniemy ze sobą dwa ciała o różnych temperaturach, to po pewnym czasie temperatury wyrównają się. Energia przepłynie w postaci ciepła z ciała o wyższej temperaturze do ciała o niższej temperaturze. Zgodnie z zasadą zachowania energii, energia nigdy nie ginie, ani nie pojawia się. Z tego wynika, że ciepło pobrane przez jedno ciało musi być równe ciepłu oddanemu przez drugie ciało. Bilans cieplny, czyli zestawienie energii przekazywanych w postaci ciepła wewnątrz izolowanego układu, jest zastosowaniem zasady zachowania energii.

Rys. a. Ciepłe pianki marshmallow, wymieniając ciepło z otaczającym powietrzem.

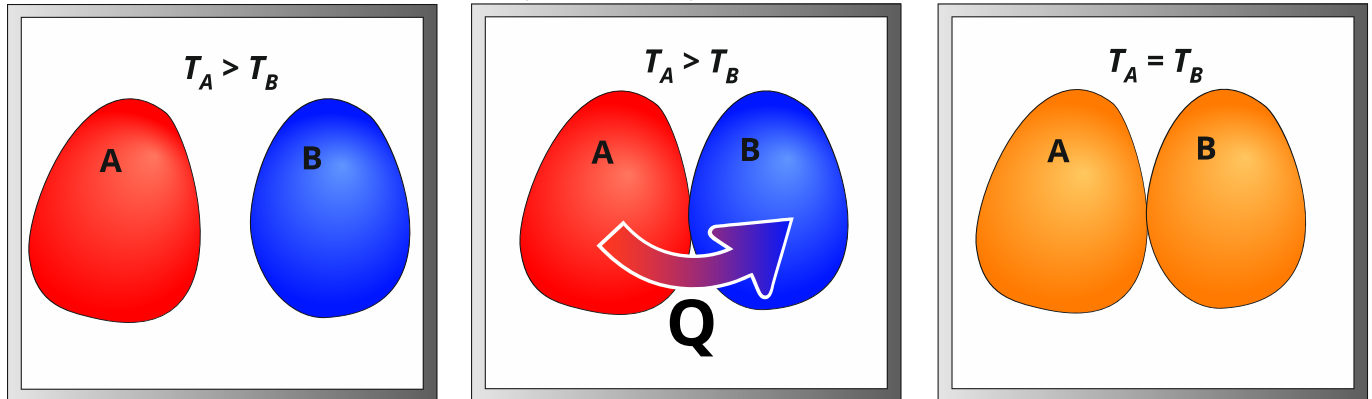
Twoje cele

- wyjaśnisz, czym jest bilans cieplny,
- zrozumiesz, że bilans cieplny jest zastosowaniem zasady zachowania energii,
- dowiesz się, jaki może być skutek pobrania lub oddania ciepła przez ciało,
- przeanalizujesz zjawiska, w których wymiana ciepła powoduje zmianę temperatury ciała,
- przeanalizujesz zjawiska, w których wymiana ciepła powoduje zmianę stanu skupienia ciała.

Przeczytaj

Warto przeczytać

Bilans cieplny polega na porównaniu ciepła oddanego i ciepła pobranego przez ciała znajdujące się w układzie izolowanym, czyli takim, który nie wymienia ciepła z otoczeniem. Taki proces przedstawiono schematycznie na Rys. 1.

Rys. 1. Gdy dwa ciała o różnych temperaturach stanowią układ izolowany, to ciepło płynie od ciała o wyższej temperaturze do ciała o niższej temperaturze.

Źródło: Politechnika Warszawska Wydział Fizyki, licencja: CC BY 4.0. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>.

Pobranie ciepła przez ciało może spowodować wzrost temperatury lub przemianę fazową, czyli zmianę stanu skupienia. Topnienie – przemiana ciała stałego w ciecz i parowanie lub wrzenie – zamiana cieczy w stan gazowy, wymagają pobrania ciepła. Natomiast krzepnięcie – przemiana cieczy w ciało stałe oraz skraplanie – powstawanie cieczy ze stanu gazowego, przebiegają z oddawaniem ciepła. Oczywiście skutkiem oddania ciepła może być też zmniejszenie temperatury ciała.

Dla potrzeb bilansu cieplnego ciepło pobrane lub oddane przez ciało **w procesie zmiany temperatury** obliczamy mnożąc **ciepło właściwe** substancji c_w przez jej masę m i wartość bezwzględną zmiany temperatury ciała $|\Delta T|$:

$$Q = mc_w |\Delta T|.$$

W powyższym wyrażeniu zastosowano konwencję, w myśl której kierunek strumienia ciepła opisany jest jednym z dwóch określeń „pobrane” lub „oddane”. Z tego właśnie powodu zmiana temperatury ciała występuje w tym wzorze w wartości bezwzględnej.

Analogiczną konwencję stosujemy do ciepła wymienianego w przemianach fazowych. Ciepło pobrane lub oddane przez ciało **w przemianie fazowej**, takiej jak krzepnięcie, wrzenie, skraplanie, obliczamy mnożąc ciepło przemiany przez masę substancji, która uległa przemianie.

W szczególności, ciepło pobrane na **stopienie** masy m substancji to iloczyn ciepła topnienia c_t i masy:

$$Q = mc_t.$$

Ciepło oddane podczas **krzepnięcia** masy m wyraża się takim samym wzorem.

Podobnie wartość ciepła pobrane podczas **parowania lub wrzenia** i oddanego podczas **skraplania** masy m substancji jest opisane wzorem:

$$Q = mc_p,$$

Ciepło parowania gdzie c_p jest ciepłem parowania.

Przykład 1. Temperatura końcowa układu ciał o różnych temperaturach początkowych

Rys. 2. Do filiżanki zawierającej letnią herbatę dolewamy nieco gorącej wody. Jaka będzie końcowa temperatura układu: herbata i filiżanka?

Źródło: dostępny w internecie: <https://www.istockphoto.com/pl/zdjęcie/czas-na-herbatę-gm466073662-59566150> [dostęp 20.07.2022], iStockphoto, tylko do użytku edukacyjnego na zpe.gov.pl.

Przeanalizujmy sytuację pokazaną na zdjęciu (Rys. 2.). W filiżance znajduje się woda o masie $m_1 = 200$ g i o temperaturze $t_1 = 30^\circ\text{C}$. Dolano do niej $m_2 = 60$ g wody o temperaturze $t_2 = 98^\circ\text{C}$. Jaka będzie temperatura wody po wyrównaniu się temperatur? Masa filiżanki wynosi $m_3 = 120$ g, **ciepło właściwe** wody $c_w = 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}}$, a **ciepło właściwe** porcelany $c_{\text{porc}} = 800 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}}$.

Ułóżmy bilans cieplny, zapisując w tabeli ciepła pobrane i oddane:

Ciepło pobrane	Ciepło oddane
<p>Ciepło pobrane przez chłodną wodę podczas ogrzewania od temperatury $t_1 = 30^\circ \text{C}$ do temperatury końcowej t_k, wyższej niż t_1:</p> $m_1 c_w (t_k - t_1)$	<p>Ciepło oddane przez gorącą wodę podczas obniżania temperatury od $t_2 = 98^\circ \text{C}$ do temperatury końcowej t_k, niższej niż t_2:</p> $m_2 c_w (t_k - t_2) = m_2 c_w (t_2 - t_k)$
<p>Ciepło pobrane przez filiżankę podczas ogrzewania od temperatury $t_1 = 30^\circ \text{C}$ do temperatury końcowej t_k:</p> $m_3 c_{porc} (t_k - t_1)$	
<p>Całkowite ciepło pobrane:</p> $Q_{pobrane} = m_1 c_w (t_k - t_1) + m_3 c_{porc} (t_k - t_1)$	<p>Całkowite ciepło oddane:</p> $Q_{oddane} = m_2 c_w (t_2 - t_k)$

Możemy teraz zapisać bilans cieplny:

$$Q_{pobrane} = Q_{oddane},$$

czyli

$$m_1 c_w (t_k - t_1) + m_3 c_{porc} (t_k - t_1) = m_2 c_w (t_2 - t_k).$$

Zauważmy, że w powyższym równaniu występują tylko *różnice* temperatur. Różnice te, niezależnie od tego, czy są wyrażone w skali Celsjusza, czy **Kelwina**, są jednakowe: $\Delta T = \Delta t$.

Z równania bilansu wyznaczamy temperaturę końcową:

$$t_k = \frac{m_2 c_w t_2 + m_1 c_w t_1 + m_3 c_{porc} t_1}{m_1 c_w + m_2 c_w + m_3 c_{porc}}.$$

Po podstawieniu wartości liczbowych otrzymujemy:

$$= \frac{0,06 \text{ kg} \cdot 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}} \cdot 98^\circ\text{C} + 0,2 \text{ kg} \cdot 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}} \cdot 30^\circ\text{C} + 0,12 \text{ kg} \cdot 800 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}} \cdot 30^\circ\text{C}}{0,2 \text{ kg} \cdot 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}} + 0,06 \text{ kg} \cdot 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}} + 0,12 \text{ kg} \cdot 800 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}}} = 44^\circ\text{C}$$

Temperatura końcowa wody i filiżanki wynosi 44°C .

Przykład 2. Ile lodu trzeba, by obniżyć temperaturę układu do zadanej wartości?

Rys. 3. W szklance jest letnia woda. Ile lodu trzeba do niej wrzucić, by schłodzić ją, wraz ze szklanką, do przyjemnej (w upale) temperatury?

Źródło: dostępny w internecie: <https://pixabay.com/pl/photos/zimny-nap%C3%B3j-limonka-drink-koktajl-1535766/> [dostęp 20.07.2022]. <https://pixabay.com/pl/service/license/>.

A teraz sprawdźmy, jak przygotować napój odpowiedni na upalny dzień. W szklance znajduje się woda o masie $m_1 = 190 \text{ g}$ i o temperaturze $t_1 = 28^\circ\text{C}$. Jaka powinna być masa kostek lodu o temperaturze $t_2 = -5^\circ\text{C}$, wrzuconych do wody, aby po stopieniu lodu temperatura wody obniżyła się do $t_3 = 8^\circ\text{C}$? **Ciepło topnienia** lodu wynosi $c_t = 333 \frac{\text{kJ}}{\text{kg}}$, **ciepło właściwe** wody $c_w = 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}}$, a ciepło właściwe lodu $c_l = 2100 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}}$. Masa szklanki wynosi $m_2 = 150 \text{ g}$, a jej ciepło właściwe $c_{sz} = 840 \frac{\text{J}}{\text{kg}\cdot\text{K}}$.

Aby lód zaczął się topić, jego temperatura musi wzrosnąć do temperatury topnienia, czyli $t_t = 0^\circ\text{C}$. Woda powstała ze stopionego lodu ma temperaturę 0°C i następnie jej temperatura zwiększa się do $t_3 = 8^\circ\text{C}$. W tych trzech procesach lód i woda z niego powstała pobierają ciepło od wody o masie m_1 oraz od szklanki.

Masę lodu oznaczmy przez m_x , a ciepła pobrane i oddane zapiszmy w tabeli:

Ciepło pobrane	Ciepło oddane
----------------	---------------

Ciepło pobrane	Ciepło oddane
<p>Ciepło pobrane przez lód na zwiększenie temperatury od temperatury $t_2 = -5^\circ\text{C}$ do $t_t = 0^\circ\text{C}$:</p> $m_x c_l (t_t - t_2)$	<p>Ciepło oddane przez ciepłą wodę o masie m_1 podczas obniżania temperatury od $t_1 = 28^\circ\text{C}$ do temperatury końcowej $t_3 = 8^\circ\text{C}$:</p> $m_1 c_w (t_1 - t_3)$
<p>Ciepło pobrane przez lód na stopienie:</p> $m_x c_t$	<p>Ciepło oddane przez szklankę podczas obniżania temperatury od $t_1 = 28^\circ\text{C}$ do temperatury końcowej $t_3 = 8^\circ\text{C}$:</p> $m_2 c_{sz} (t_1 - t_3)$
<p>Ciepło pobrane przez wodę powstałą z lodu na zwiększenie temperatury od temperatury $t_t = 0^\circ\text{C}$ do temperatury $t_3 = 8^\circ\text{C}$:</p> $m_x c_w (t_3 - t_t)$	
<p>Całkowite ciepło pobrane:</p> $Q_{pobrane} = m_x c_l (t_t - t_2) + m_x c_t + m_x c_w (t_3 - t_t)$	<p>Całkowite ciepło oddane:</p> $Q_{oddane} = m_1 c_w (t_1 - t_3) + m_2 c_{sz} (t_1 - t_3)$

Przyrównując do siebie ciepło pobrane i oddane otrzymujemy równanie:

$$m_x c_l (t_t - t_2) + m_x c_t + m_x c_w (t_3 - t_t) = m_1 c_w (t_1 - t_3) + m_2 c_{sz} (t_1 - t_3).$$

Wyznaczamy stąd szukaną masę lodu m_x :

$$m_x = \frac{m_1 c_w (t_1 - t_3) + m_2 c_{sz} (t_1 - t_3)}{c_l (t_t - t_2) + c_t + c_w (t_3 - t_t)}$$

Po podstawieniu wartości liczbowych otrzymujemy:

$$m_x = \frac{0,19 \text{ kg} \cdot 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}} \cdot 20 \text{ K} + 0,15 \text{ kg} \cdot 840 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}} \cdot 20 \text{ K}}{5 \text{ K} \cdot 2100 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}} + 333000 \frac{\text{J}}{\text{kg}} + 8 \text{ K} \cdot 4200 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}}} = 0,05 \text{ kg}.$$

Masa lodu, który obniży temperaturę wody w szklance od 28°C do 8°C wynosi 50 g.

Słowniczek

Kalorymetr

(ang.: *calorimeter*) przyrząd służący do pomiaru zmian temperatury podczas procesów termodynamicznych w warunkach dobrej izolacji cieplnej od otoczenia. Składa się na ogół z dwóch części: właściwego układu kalorymetrycznego, w którym przebiega badany proces, i z płaszcza, zapewniającego izolację cieplną.

Ciepło właściwe

(ang.: *specific heat*) energia potrzebna do ogrzania 1 kg substancji o 1 K: $c_w = \frac{Q}{m\Delta T}$, gdzie Q ciepło pobrane przez ciało o masie m podczas zmiany temperatury o ΔT .

Ciepło topnienia

(ang.: *enthalpy of fusion, latent heat of fusion*) energia potrzebna do stopienia 1 kg ciała. Ciepło topnienia wyraża się wzorem $c_t = \frac{Q}{m}$, gdzie Q – energia dostarczona podczas topnienia, m – masa ciała.

Ciepło parowania

(ang.: *enthalpy of vaporization, latent heat of vaporization*) energia potrzebna do wyparowania 1 kg ciała. Ciepło parowania wyraża się wzorem $c_p = \frac{Q}{m}$, gdzie Q – energia dostarczona podczas parowania lub wrzenia, m – masa ciała.

Temperatura w skali Kelvina (skali bezwzględnej)

(ang.: *Kelvin scale, absolute temperature scale*) miara średniej energii kinetycznej przypadająca na jedną cząsteczkę. Temperaturę w skali Kelvina T obliczamy, dodając do temperatury w skali Celsjusza, t , 273°C: $T = t + 273^\circ\text{C}$.

Film samouczek

Na czym polega bilans cieplny?

Obejrzyj film samouczek, z którego dowiesz się, jak analizować i wykorzystywać bilans cieplny w przemianach fazowych. Następnie wykonaj samodzielnie polecane w nim obliczenia.

Polecenie 1

Jaka powinna być masa pary o temperaturze 100°C , aby po wpuszczeniu jej do w termosu, w którym znajdują się 1 kg lodu o temperaturze 100°C , pozostała wyłącznie woda o temperaturze 50°C ?

W filmie samouczku zostały podane niezbędne do rozwiązania tego zadania wartości: ciepła topnienia lodu, ciepła skraplania pary wodnej oraz ciepła właściwego wody.

Rozwiąż to zadania samodzielnie, a w razie potrzeby skorzystaj z podanych poniżej wskazówek. Na zakończenie porównaj swoje rozwiązanie z umieszczonym rozwiązaniem wzorcowym.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

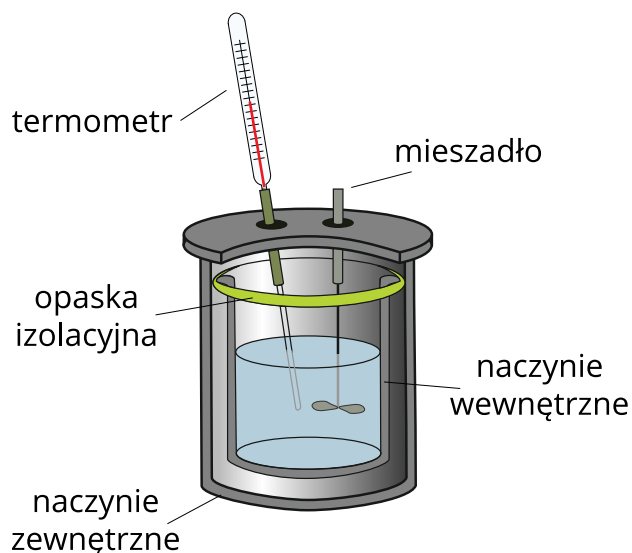
Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Kalorymetr to przyrząd służący do pomiaru zmian temperatury podczas procesów termodynamicznych w warunkach dobrej izolacji cieplnej od otoczenia (zob. rys.).

Rys. Schemat konstrukcji **kalorymetru aluminiowego**. Kalorymetr składa się z naczynia (zewnętrznego), w którym znajduje się drugie, aluminiowe naczynie (wewnętrzne). Oba naczynia przedzielone są izolacją termiczną (na rysunku rolę izolacji pełni powietrze). Kalorymetr posiada przykrywkę z otworami na mieszadło i otworem przeznaczonym dla termometru.

Ćwiczenie 3

W aluminiowym kalorymetrze o masie m_k znajduje się m_w wody o temperaturze t_p . Do kalorymetru wrzucono kawałek lodu o masie M i temperaturze $t_0 = 0^\circ\text{C}$. Zapisz równanie bilansu cieplnego dla procesów termodynamicznych, które zachodzą wewnątrz kalorymetru. Załóż, że wartości ciepła właściwego wody c_w , aluminium c_{Al} oraz kalorymetru c_k , a także wartość ciepła topnienia lodu c_t są znane. Swoją odpowiedź zapisz w polu poniżej, a następnie porównaj ją z podaną odpowiedzią wzorcową.

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Ćwiczenie 6

Ćwiczenie 7

Ćwiczenie 8

Dla nauczyciela

Scenariusz lekcji

Imię i nazwisko autora:	Krystyna Wosińska
Przedmiot:	Fizyka
Temat zajęć:	Na czym polega bilans cieplny?
Grupa docelowa:	III etap edukacyjny, liceum, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony
Podstawa programowa:	<p>Cele kształcenia - wymagania ogólne: II. Rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem praw i zależności fizycznych.</p> <p>Zakres podstawowy Treści nauczania - wymagania szczegółowe I. Wymagania przekrojowe. Uczeń: 14) przeprowadza obliczenia i zapisuje wynik zgodnie z zasadami zaokrąglania oraz zachowaniem liczby cyfr znaczących wynikającej z dokładności pomiaru lub z danych; V. Termodynamika. Uczeń: 4) wykorzystuje pojęcie ciepła właściwego oraz ciepła przemiany fazowej w analizie bilansu cieplnego.</p> <p>Zakres rozszerzony Treści nauczania - wymagania szczegółowe I. Wymagania przekrojowe. Uczeń: 16) przeprowadza obliczenia i zapisuje wynik zgodnie z zasadami zaokrąglania oraz zachowaniem liczby cyfr znaczących wynikającej z dokładności pomiaru lub z danych; VI. Termodynamika. Uczeń: 5) wykorzystuje pojęcie ciepła właściwego oraz ciepła przemiany fazowej w analizie bilansu cieplnego.</p>

Kształtowane kompetencje kluczowe:	Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE z 2018 r.: <ul style="list-style-type: none"> • kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji, • kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii, • kompetencje cyfrowe, • kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.
Cele operacyjne:	<p>Uczeń:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. definiuje pojęcie bilansu cieplnego. 2. wyjaśnia, że bilans cieplny jest zastosowaniem zasady zachowania energii, 3. objaśnia możliwe skutki pobrania lub oddania ciepła przez ciało, 4. analizuje zjawiska, w których wymiana ciepła powoduje zmianę temperatury ciał, 5. analizuje zjawiska, w których wymiana ciepła powoduje zmiany stanu skupienia ciał, 6. stosuje równanie bilansu do opisu prostych sytuacji termodynamicznych.
Strategie nauczania:	strategia eksperymentalno-obszernacyjna (dostrzeganie i definiowanie problemów)
Metody nauczania:	<ul style="list-style-type: none"> - wykład informacyjny, - pokaz multimedialny, - analiza pomysłów.
Formy zajęć:	<ul style="list-style-type: none"> - praca w parach, - praca indywidualna.
Środki dydaktyczne:	komputer z rzutnikiem lub tablety do dyspozycji każdego ucznia
Materiały pomocnicze:	e-materiały „Jak definiujemy przemianę fazową”, „Ciepło parowania”, „Jak definiujemy ciepło właściwe”, „Jak definiujemy ciepło przemiany fazowej?”
PRZEBIEG LEKCJI	
Faza wprowadzająca	
<ul style="list-style-type: none"> • Wprowadzenie zgodnie z treścią e-materiału. • Odwołanie do wiedzy uczniów o zasadzie zachowania energii. 	

Faza realizacyjna

Nauczyciel wprowadza pojęcie bilansu cieplnego, podkreślając jego związek z zasadą zachowania energii. Następnie pyta uczniów, w jakich procesach ciepło jest pobierane, a w jakich oddawane. Uczniowie zgłaszają swoje pomysły. Uczniowie, z pomocą nauczyciela, układają bilans cieplny dla przykładu, w którym do filiżanki z chłodną wodą, dolano gorącej wody. Zapisują, w tabeli na tablicy, ciepła pobrane i oddane w różnych procesach termodynamicznych. Następnie uczniowie w parach rozwiązują zadanie, którego treść informuje, że do szklanki z wodą wrzucono kostki lodu. Uczniowie oglądają film-samouczek i w parach wykonują polecane w nim obliczenia.

Faza podsumowująca

Uczniowie oceniają stopień przyswojonej wiedzy, rozwiązując indywidualnie zadania 1-3. W razie potrzeby nauczyciel pomaga uczniom.

Praca domowa

Zadania (obowiązkowo) 4, (do wyboru) jedno z zadań 5 - 8.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania danego multimedium:

Multimedium bazowe można wykorzystać na lekcji lub być ono wykorzystane przez uczniów po lekcji do powtórzenia i utrwalenia materiału.